

Kitap Tanıtımı / Book Review

İSLÂM'IN İLK DÖNEMİNDE KÖLELİK: ABBASİLERİN İLK YÜZYILI

Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR

Gökkubbe, İstanbul, 2006

Arş. Gör. Halil ORTAKÇI*

XIX. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti tarafından kaldırılmış olan kölelik, tarih boyunca toplumların bir çoğunda varlığını sürdürmüştür. İslâm öncesinde alınıp satılan, ağır işlerde çalıştırılan, hor ve hakir görülen köleler, İslâm ile birlikte hürriyete kavuşmaya doğru bir adım atmışlardır. İslâm'ın üstünlüğü takvaya bağlaması, insanların tarağın dişleri gibi aynı seviyede ve bir olduğuna yönelik prensipleri, kölelerin sadece bir meta olmadıklarını göstermektedir. Aynı şekilde İslâm'ın köle sahiplerine köleleri için kendi yediklerinden yedirmeleri ve kendi giydiklerinden giydirmeleri emretmesi, kölelerin statüsünün yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Esasında sosyal bir sınıf olan kölelik, üzerinde ciddi durulması gereken bir meseledir. Kölelikle ilgili yapılan çalışmalarda genelde ya konu sınırları çok geniş tutulmuş ya da daha çok köleliğin hukukî statüsü üzerinde durulmuştur. Türklerin İslâmlaşma sürecine büyük katkıları olan Abbasiler dönemindeki kölelik düzeninin üzerinde ise pek fazla durulmamıştır. Dr. Mehmet Nadir Özdemir'in doktora tezi olarak kaleme aldığı "Abbasilerin İlk Döneminde Kölelik (H.132-M.749/H.232-M.847)" adlı çalışması yazar tarafından kitap olarak "İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik: Abbasilerin İlk Yüzyılı" adıyla "Gökkubbe Yayınevi" tarafından 2006 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Bu çalışmada genel olarak Abbasilerin ilk yüzyılında köleliğin tarihsel serüveni ve medeniyet tarihi bağlamında köleliğin saray hayatındaki, sosyo-kültürel ve ekonomik hayattaki yansımaları incelenmiştir. Eserde ilk dikkatimizi çeken kavramsal kargaşanın önüne geçme çabasıdır. Kölelikle ilgili kavramların belirlenmesi, çalışmanın kavram haritasının yazarın zihninde oturmuş olduğunu göstermektedir. Bu durum okuyucuya da yansımaktadır. Çalışmanın kaynaklarının zengin ve çeşitli olması; bu çeşitliliğin akademik bir üslupla harmanlanarak yalın bir dille okuyucuya sunulması, "akademik çalışmaları o işle ilgilenmeyenler okuyup anlayamazlar" savını geçersiz kılmaktadır. Kölelik gibi ilgi çekici bir konunun harem hayatı bağlamında da değerlendirilmesi okuyucunun ilgisini bir kat daha artırmaktadır.

Toplam iki bölümden oluşan eserin *giriş kısmında*, konunun kavramsal problemi sebebiyle, kölelikle ilgili kavramlar teker teker ortaya çıkarılarak bu kavramların her birinin ne manaya geldiği tespit edilmiştir. Daha sonra Orta Çağ'da İslâm dünyası dışında kölelik düzeni öz bir şekilde verilmiştir. İlk olarak Orta Çağ Avrupa'sı ele alınmış ve Orta Çağ Avrupası'nın kölelik sisteminin temelinde Antik Yunan ve Roma'nın yattığını, bu iki uygarlığın kölelik sistemlerinin "serfler" e dönüşerek devam ettiği tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla,

* Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (35. madde))

Sâsâniler, Hindistan, Eski Mısır, Bizans, Çin, Moğollar ve Türklerdeki kölelikle ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Yine eserin giriş kısmında öz bir şekilde İslâm öncesi, Hz. Muhammed (s), Raşid Halifeler ve Emeviler devirlerinde kölelikle ilgili bilgiler verilmiştir.

Yazar, İslâm öncesinde kölelerin bir mal hüviyetine sahip olmaları ve İslâmiyet doğduğunda köleliğin kuvvetli bir şekilde varlığını sürdürmesi İslâm'ın kölelikle ilgili hukukî düzenlemeler getirmesine sebep olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada Hz. Peygamber (sav) ile beraber kölelerin bir statü sahibi olduğunu görüyoruz. Yine Hülefâ-i Râşidîn dönemi Hz. Ömer'i ayrı tutarsak Hz. Peygamber (sav) döneminin bir devamı niteliğindedir. Hz. Ebubekir, köleleri azat etmesiyle meşhurdu. Hz. Osman döneminin ilk altı yılında fethedilen Semerkant'tan getirilen esirler köleleştirilmişti. Ama Hz. Osman valilerine göndermiş olduğu bir genelgeyle esirlerin hak ve hukuklarının korunmasını emretmişti. Yazar, Hz. Ali döneminin iç mücadeleler şeklinde geçmesi sebebiyle Hz. Ali'nin kölelere karşı şahsî tavırlarını söylemekle iktifa etmiştir. Müellif, burada dikkatimizi Hz. Ömer'in kölelikle ilgili tutumuna çekmektedir. Hz. Ömer devrinde yeni fetihlerle beraber alınan esirlerden fidye veremeyenler, halifenin emriyle köleleştirilmiştir. Ama Hz. Ömer'in kölelere karşı tutumu sert ve dışlayıcı değildi. Emeviler döneminde ise yeni yapılan fetihlerle birlikte kölelik oldukça rağbet görmüştür.

Eserin birinci bölümünde ise "Abbasilerin İlk Döneminde Saray Hayatında Köleler" başlığı altında Abbasilerin ilk yüz yılında devlet işlerinde ve haremde köleler ele alınmaktadır. Asıl çalışma konusu olan Abbasiler, bu bölümde ele alınmıştır. Abbasilerin ilk yüz yılına bakıldığında Abbasilerin kölelere devlet idaresinde çokça yer verildiği hatta Halife Emin hariç, ilk dönem Abbasi halifelerinin tamamının "Ümmü veled" olduğu tespit edilmiştir. Abbasilerin ilk döneminde, vezirlik makamına Fars asıllı mevalilerin getirilmesi ve Bermekî ailesinin devlette nüfuzunu arttırması yazarın ifadesine göre Abbasilerin devlet yönetiminde Araplardan ziyade mevalileri tercih ettiğini göstermektedir. Abbasilerde ikinci önemli bir makam olan hacipliğin Halife es-Seffah zamanında ortaya çıktığı belirtilerek halifenin güvenlik gerekçesiyle halkla irtibatını köle ve mevaliden seçtiği haciplerinin sağladığı ifade edilmektedir. Eserde Abbasilerin Halife Mu'tasım'a kadar olan dönemde haciplik vazifesini Farslılara verdiği Mu'tasım'dan sonra ise bu vazifeyi Türklere tevdi ettiği anlatılmaktadır. Yazarın anlattığına göre bu, köle kökenli hacipler, Arapları dışlarken Horasanlılara ayrıcalık tanıyordu. Esere baktığımızda kölelerin haciplik gibi berid, valilik, harac, katiplik âmillik, divan ve eğitim görevliliği gibi yerlerde de görevler üslendiğini görüyoruz.

Yazar, askerî hayatta kölelerin durumuna da açıklık getirmektedir. Abbasiler, kendilerine destek vermeleri sebebiyle Horasan bölgesine özel önem veriyordu. Yazarın kanaati, Abbasi ihtilali esnasında "Mevâli" denildiğinde Horasan akla geliyor olmasıdır. Yazarın askerlikle ilgili ürettiği "asker köleler" kavramı kölelerin askerî amaçla kullanılmasına işaret etmektedir. Bu asker köleler, Türkler, Farslar, Berberiler ve Habeşlilerden oluşmaktaydı. Yazarın ifadesine göre Türk köleler, askerî yetenekleri sebebiyle orduda ön plana çıkmışlardı. Müellif, zenci kölelerin çalıştırılması, önemli görevler üstlenen asker köleler hakkında bilgi verdikten sonra Türklerin askerlik işlerinde çalıştırılması meselesini irdelemektedir. Yazar, İslâm öncesi Türklerde köleliğin olup olmadığı meselesini tartışarak Arapların anladığı şekilde bir kölelik sisteminin olmadığı yargısına varmıştır. Daha sonra Halife Mu'tasım'a kadar Abbasilerin hizmetinde olan Türklerle ilgili bilgiler vermekte Halife Me'mun'un Türkleri orduya almayı bir

devlet politikası haline getirdiğini zikretmektedir. Mu'tasım ve Vâsık döneminde de Türkler konu alınarak bir nevi Abbasilerin ilk asrında Türk tarihi kaynaklarına da dayanarak ortaya konmuştur.

Eserde Abbasi hanedanının harem hayatındaki köleleri konu alınmıştır. Öncelikle harem teşkilatına genel bir bakış yapılarak panoramik bir harem portresi çizilmiştir. Daha sonra ise Halife Ebu'l-Abbas, Mansur, Mehdî, Hâdi, Harun Reşid, Mu'tasım ve Vâsık'ın harem hayatları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Müellif, haremde eğlence ve sanatı konu edinmiş, şarkıcı cariyeleri, şairleri detaylı bir şekilde bize sunmuştur. Yazar bu kısmı yazarken İsfehânî'nin "*Kitâbu'l-Eğâni*" adlı eserinden ve diğer temel kaynaklardan yararlanmıştır.

Çalışmayı okudukça okuyucuyu kendisine çeken ilginçliklerle karşılaşıyoruz. Yazar, hadımlar konusunu ele almış, hadımların fizyolojik ve kişilik özelliklerini açıklayarak hadımların haremde, siyasî ve askerî faaliyetlerde, haberleşme ve özel hizmetlerde almış oldukları görevleri anlatmaktadır. Fakat yazarın ifadesine göre hadımlar, askerî alanda kullanılmakla birlikte çok etkin görevlere gelemeyeceğidir. Çalışmanın ilginç bir tarafı da haremde devlet işleri üzerindeki tesirlerine yönelik kısımdır. Bu kısımda genel olarak haremde devlet işleri üzerindeki etkilerinin entrikalarla dolu olduğu anlatılmaktadır.

İkinci bölümde ise "Abbasilerin İlk Döneminde Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Hayatta Köleler" başlığı altında ekonomik, sosyal, kültürel ve ilim hayatında köleler anlatılmaktadır. Abbasilerin ilk döneminde ekonomi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra ticaret yolları ve köle ticareti konu alınmıştır. Yazar, köle ticaretinin yapılabilmesi için gereken köle kaynaklarının nereler olduğunu da atlamamıştır. Yazar, Türk bölgelerinden getirilen kölelerin değerinin çok yüksek olduğuna atıf yaptıktan sonra, köle pazarlarını ve köle tacirlerini konu almaktadır. Ekonomik alanda kölelerin önemli bir ağırlığının olduğunu zikrettikten sonra köle ve cariyelerin o dönemde fiyatlarının çok yüksek olduğunu ifade etmektedir. Yazarın cariyeye fiyatlarının gerek Abbasilerin ilk yüzyılında her halife döneminde kaç dirhem olduğu hususunda bir tablo çizmesiyle, gerekse köle sayıları hakkında bilgiler vermesiyle, okuyucuya somut bilgiler sunulmaktadır. Kölelerin sosyal durumu, hakları, hukukî konumu ve iş hayatındaki yerleri incelendikten sonra kültür ve ilim hayatında kölelerin konumu açığa kavuşturulmuştur. Yazarın, dinî ilimlerde mevalilerin durumunu tespit etmesi, ilim hayatındaki şuûbiye hareketinin nasıl netice vermiş olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Abbasilerin ilk yüzyılındaki kölelik sistemi hakkında derinlemesine bilgiler sunan yazar, bu dönemdeki kölelik uygulamalarının İslâm tarihinde bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir.

